

АНОТАЦІЯ

***Кисельов К.С.* Регулятивні чинники динаміки креативності особистості майбутнього вчителя початкових класів у процесі навчальної діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 2021.

У дисертації представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і сучасних методологічних підходів до вивчення проблеми психологічної динаміки креативності особистості майбутнього вчителя початкових класів, визначено та описано її психологічні чинники, розкрито сутність та важливі психологічні особливості даних явищ. Креативність виступає цілісним системним утворенням, що сприяє самореалізації майбутнього вчителя та його особистісно-професійній адаптації.

Визначено наукову новизну та теоретичну значущість наукової праці, які полягають у тому, що:

вперше:

- визначено регулятивні предиктори креативності особистості майбутніх учителів початкової школи, серед яких провідними є імпліцитні теорії креативності, художньо-естетичні потреби та мотивація оволодіння професією;

- визначено динаміку та структуру креативності особистості майбутніх вчителів початкових класів у процесі навчання у вищій школі;

розширено уявлення про:

- типологію креативності особистості у студентському віці через встановлення її профілів у майбутніх вчителів початкових класів на різних етапах професійної підготовки;

- можливості психологічного супроводу процесу розвитку креативності

особистості у студентському віці для оптимізації їх подальшої професійної адаптації;

- регулятивні кореляти креативності особистості вчителя початкових класів, серед яких найбільш значущими є зв'язки із самооцінкою креативності, емоційністю, вольовими якостями готовності до ризику та завзятості, актуалізацією соціальних потреб;

дістала подальшого розвитку:

- система знань про психологічні засоби розвитку креативності особистості майбутнього вчителя початкових класів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані психологічною службою ЗВО для створення умов ефективного розвитку креативності майбутніх вчителів початкових класів з урахуванням виявлених закономірностей її динаміки у процесі навчальної діяльності, а також при розв'язанні проблеми самореалізації майбутніх педагогів, поліпшення їх професійної адаптації, особистісного та професійного зростання тощо. Розроблена тренінгова програма розвитку креативності майбутніх учителів початкової школи може бути використана для підвищення рівня успішності їх подальшої професійної діяльності за рахунок впливу на неї розвиненої креативності (за рахунок оптимізації значень когнітивних, емоційно-вольових, мотиваційних показників та компонентів смислової сфери особистості студента).

Матеріали дослідження та його результати можуть бути використані у викладанні дисциплін «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Основи психодіагностики», «Психологія вищої школи», «Психологія професійної діяльності вчителя» для студентів психологічних та педагогічних спеціальностей.

У процесі реалізації теоретико-методологічної складової дослідження креативність загалом вбачається як здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати творчі проблемні ситуації, слід зазначити, що її провідним параметром є

оригінальність, яка пов'язана з іншими не менш важливими характеристиками креативності – здатністю до швидкого генерування ідей (швидкість), здатність їх деталізовано розробляти (розробленість), здатність не повторюватись у сталому і тривалому продукуванні ідей (супротив замиканню), здатність до переключення у різних категоріях ідей (гнучкість), здатність до абстрактного відходу від безпосередньої дії стимулу у творчій діяльності, метафоричність (абстрактність назви).

У результаті теоретичного аналізу було показано, що креативність учителя є обов'язковою інтегральною характеристикою цілісної особистості педагога, яка зумовлена певними психолого-педагогічними умовами та високим рівнем сформованості фахових та особистісних якостей, які розвивається впродовж всієї педагогічної діяльності і є вирішальним чинником професійного зростання. Креативність особистості студента-педагога разом з іншими видами активності особистості майбутнього учителя є необхідною умовою інтеграції всіх етапів і рівнів психічної активності, виступаючи механізмом формування структури особистості як єдиної функціонально-динамічної системи та забезпечуючи успішну реалізацію навчально-професійної діяльності.

За результатами емпіричного аналізу було визначено, що у студентів протягом навчання у виші спостерігається негативна динаміка невербальної креативності за більшістю її параметрів (швидкості, оригінальності, гнучкості) та відсутність будь-якої динаміки у вербальній креативності, окрім її зростання за параметром розробленості.

Типологічний аналіз креативності, здійснений на трьох курсах навчання, дав змогу говорити про загалом позитивні тенденції у становленні вербальної креативності студентів, адже у студентів першого курсу у двох профілях рівень образної креативності загалом перевищує вербальну, а у профілях студентів третього і п'ятого курсу співвідношення образної та вербальної креативності змінюється на користь останньої.

Визначено факторну структуру креативності студентів, які

оволодівають професією учителя початкових класів, яка має специфіку в залежності від етапу навчання. На початку навчання у виші креативність відрізняється дифузністю зв'язків та домінуванням прояву окремих креативних здатностей – оригінальності у генерації ідей та гнучкості у створенні творчих продуктів. Показано, що починаючи з третього курсу відбувається інтеграція якостей та здатностей окремо вербальної та невербальної креативності. Ця тенденція зберігається до п'ятого курсу, причому внутрішні зв'язки у межах факторів стають міцнішими.

Емпіричним шляхом встановлено, що серед когнітивних корелят креативності студентів на усіх курсах навчання найбільш значущим є зв'язок із імпліцитними теоріями креативності, які в свою чергу позитивно позначаються на когнітивному індексі самооцінки креативності.

Виявлено, що з мірою включеності студентів до навчально-професійної діяльності у ЗВО у них зростає значущість емоційних характеристик особистості у функціонуванні та розвитку креативності, оскільки від курсу до курсу зростає кількість статистично значимих зв'язків між показниками емоційності та креативності.

Показано, що кількість та міцність зв'язків між мотиваційною сферою особистості майбутніх учителів початкових класів та їх креативність прямо пропорційно зростає з мірою включеності у навчально-професійну діяльність: від курсу до курсу зростає кількість кореляцій між вербальною та невербальною креативністю та показниками вмотивованості на навчально-професійну діяльність.

Емпірично виявлено, що вольові якості відіграють амбівалентну роль у розвитку креативності студентів. Починаючи з третього курсу сила і розгалуженість зв'язків зростає, відбувається поляризація впливу вольових якостей на креативність – соціальна сміливість, завзятість та організованість мають позитивний зв'язок із вербальною креативністю, а імпульсивність та готовність до ризику – позитивний зв'язок із невербальною креативністю.

Доведено, що емоційні, когнітивні, мотиваційні та вольові регулятори

виявляються дієвими чинниками розвитку креативності лише для двох з шести компонентів – для компоненту здатності до генерації ідей на першому курсі та для компоненту невербальної креативності на п'ятому курсі. Для складових креативності на третьому курсі побудувати регресійне рівняння не вдалось.

Показано, що найбільш значущими регулятивними предикторами здатності до генерації оригінальних творчих ідей є уявлення першокурсників про те, що вони можуть розвивати власну креативність та творчі здібності, переконаність у тому, що вони спроможні поліпшити свою здатність до продуктивної творчої діяльності, а також спрямованість на діяльність, на справу, в яку вони залучені. Отже, якщо для студентів провідна діяльність – навчально-професійна, то налаштованість на успішне її здійснення буде позитивно позначатись на розвиткові здатності до генерації оригінальних творчих ідей. Найбільш значущими регулятивними предикторами невербальної креативності є естетична спрямованість п'ятикурсників, прагнення до реалізації художньо-естетичної діяльності у творчій професійній діяльності, а також рефлексивність як прояв низької імпульсивності та вмотивованість на оволодіння знаннями (внутрішній мотив навчально-професійної діяльності).

У результаті формувального експерименту доведено, що тренінгова програма з розвитку креативності майбутніх учителів початкової школи, яка містить мотиваційний, креативнісний, регулятивний та рефлексивний блоки, є дієвою та спричиняє статистично значуще зростання показників вербальної та невербальної креативності у студентів.

Розроблена тренінгова програма представлена трьома етапами, які містять чотири змістові блоки – мотиваційний, креативнісний, регулятивний та рефлексивний. Основний етап програми реалізувався через регулятивний блок, на якому формувались здатності до саморегуляції психічних станів та діяльності, та креативнісний блок, представлений трьома стадіями, на першій з яких відбувався розвиток невербальної креативності, на другій – розвиток

вербальної креативності, а на третій – формування здатності до розв’язання творчих проблем у групі. Впровадження тренінгової програми мало позитивний вплив на розвиток усіх показників вербальної та невербальної креативності студентів – майбутніх вчителів початкової школи.

Ключові слова: особистість, творчість, вербальна та образна креативність, динаміка, педагог, майбутній вчитель початкових класів, студент, навчання, професійна підготовка, регулятивні предиктори.

ABSTRACT

Kiselyov K.S. Regulative factors of creativity dynamics of the future teacher of elementary school in the process of educational activity. - Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the degree of a Doctor of Philosophy in Specialty 053 - Psychology. – State Higher Educational Institution «Donbass State Pedagogical University», H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2021.

The dissertation presents an analysis of scientific and theoretical concepts and modern methodological approaches to studying the problem of psychological dynamics of creativity of the future primary school teacher, identifies and describes its psychological factors, reveals the essence and important psychological features of these phenomena. Creativity is a holistic system of education, which contributes to the self-realization of the future teacher and his personal and professional adaptation.

The scientific novelty and theoretical significance of scientific work are determined, which consist in the fact that:

for the first time:

- regulatory predictors of personality creativity of future primary school teachers are identified, among which the leading ones are implicit theories of creativity, artistic and aesthetic needs and motivation to master the profession;
- the dynamics and structure of personality creativity of future primary

school teachers in the process of higher education are determined;

expanded understanding of:

- typology of personality creativity in student age through the establishment of its profiles in future primary school teachers at different stages of training;

- possibilities of psychological support of the process of development of personality creativity in student age to optimize their further professional adaptation;

- regulatory correlates of creativity of the personality of the primary school teacher, among which the most significant are the connections with self-assessment of creativity, emotionality, volitional qualities of readiness for risk and perseverance, actualization of social needs;

received further development:

- a system of knowledge about the psychological means of developing the creativity of the personality of the future primary school teacher.

- ways to optimize the structural and dynamic determinants of creativity of students – future primary school teachers.

The practical significance of the study is that the results can be used by the psychological service of high school to create conditions for effective development of creativity of future primary school teachers, taking into account the identified patterns of its dynamics in the learning process, as well as solving the problem of self-realization, professional adaptation, personal and professional growth, etc. The developed training program for the development of creativity of future primary school teachers can be used to increase the success of their further professional activities by influencing its developed creativity (by optimizing the values of cognitive, emotional, motivational indicators and components of the semantic sphere of the student's personality).

The materials of the research and its results can be used in teaching the disciplines "Age Psychology", "Pedagogical Psychology", "Fundamentals of Psychodiagnostics", "Psychology of Higher Education", "Psychology of Teacher's Professional Activity".

In the process of implementing the theoretical and methodological component of the study, creativity is generally seen as the ability to generate unusual ideas, deviate from traditional thinking patterns, quickly solve creative problem situations, it should be noted that its leading parameter is originality, which is associated with other important characteristics of creativity – the ability to quickly generate ideas (speed), the ability to develop them in detail (development), ability not to repeat in constant and long production of ideas (against closure), ability to switch in different categories of ideas (flexibility), ability to abstract departure from direct action of stimulus in creative activity, metaphoricalness (abstractness of name).

Theoretical analysis showed that teacher's creativity is a mandatory integral characteristic of the holistic personality, which is due to certain psychological and pedagogical conditions and a high level of professional and personal qualities that develop throughout teaching and is a decisive factor in professional growth. Creativity of the student-teacher's personality together with other types of activity of the future teacher's personality is a necessary condition of integration of all stages and levels of mental activity, acting as a mechanism of formation of personality structure as a single functional-dynamic system.

According to the results of empirical analysis, it was determined that students during higher education have a negative dynamics of nonverbal creativity in most of its parameters (speed, originality, flexibility) and the absence of any dynamics in verbal creativity, except for its growth in the parameter of elaboration.

Typological analysis of creativity, carried out in three courses, allowed to talk about generally positive trends in the formation of verbal creativity of students, because first-year students in two profiles the level of figurative creativity generally exceeds verbal, and in third and fifth year profiles creativity changes in favor of the latter.

The factor structure of creativity of students has specifics depending on the stage of study. At the beginning of higher education, creativity is characterized by diffuse connections and dominance of the manifestation of individual creative

abilities - originality in the generation of ideas and flexibility in creating creative products. It is shown that starting from the third year there is an integration of qualities and abilities of separate verbal and nonverbal creativity. This trend continues until the fifth year, and the internal connections within the factors become stronger.

It is determined that among the cognitive correlations of students' creativity in all courses of study the most significant is the connection with implicit theories of creativity, which in turn have a positive effect on the cognitive index of self-esteem of creativity.

It was found that as students become involved in educational and professional activities, the importance of emotional characteristics of the individual in the functioning and development of creativity increases, as the number of statistically significant correlations between indicators of emotionality and creativity increases. It is shown that the number and strength of correlations between the motivational sphere of personality of future primary school teachers and their creativity increases in direct proportion to the degree of involvement in educational and professional activities: from course to course the number of correlations between verbal and nonverbal creativity professional activity increases.

It has been empirically found that volitional qualities play an ambivalent role in the development of students' creativity. From the third year onwards, the strength and ramifications of relationships increase, the influence of volitional qualities on creativity is polarized - social courage, perseverance and self-organization have a positive correlation with verbal creativity, and impulsivity and risk-taking - a positive correlation with nonverbal creativity.

It has been proven that emotional, cognitive, motivational and volitional regulators are effective factors in the development of creativity for only two of the six components - for the component of the ability to generate ideas in the first year and for the component of nonverbal creativity in the fifth year. It was not possible to construct a regression equation for the components of creativity in the third year.

It was shown that the most significant regulatory predictors of the ability to generate original creative ideas is the idea that they can develop their own creativity and creativity, confidence that they are able to improve their ability to productive creative activity, as well as focus on activities, on business in which they are involved. Thus, if the leading activity for students is educational and professional, then the attitude to its successful implementation will be positively reflected in the development of the ability to generate original creative ideas. The most significant regulatory predictors of nonverbal creativity of fifth-year students are the aesthetic orientation, the desire to implement artistic and aesthetic activities in creative professional activities, as well as reflexivity as a manifestation of low impulsivity and motivation to master knowledge (internal motive).

As a result of the formative experiment it was proved that the training program for the development of creativity of future primary school teachers, which contains motivational, creative, regulatory and reflective blocks, is effective and causes a statistically significant increase in verbal and nonverbal creativity in students.

The developed training program is presented in three stages, which contain four content blocks - motivational, creative, regulatory and reflective. The main stage of the program was implemented through a regulatory unit, which formed the ability to self-regulate mental states and activities, and a creative unit, represented by three stages, the first of which was the development of nonverbal creativity, the second - the development of verbal creativity, and the third - the ability to solving creative problems in a group. The introduction of the training program had a positive impact on the development of all indicators of verbal and nonverbal creativity of students – future primary school teachers.

Keywords: personality, creativity, verbal and figurative creativity, dynamics, pedagogue, future primary school teacher, student, education, professional training, regulatory predictors.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. **Кисельов К.** Теоретичні засади дослідження креативності майбутнього педагога у процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки* : збірник наукових праць. Миколаїв, 2016. № 1 (16). С. 82–85.

2. Саврасов М.В., **Кисельов К. С.** Психологічні характеристики творчих здібностей майбутнього вчителя початкової школи. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків, 2017. Вип. 57. С. 272–281.

3. **Кисельов К.**, Саврасов М., Фомічова Ю. Теоретичні аспекти творчого розвитку особистості майбутнього вчителя початкової школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки* : збірник наукових праць. Миколаїв, 2017. № 1 (17). С. 78–81.

4. **Кисельов К.** Інтелект та креативність різних модальностей у структурі особистості майбутнього вчителя початкової школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки* : збірник наукових праць. Миколаїв, 2017. № 2 (18). С. 92–96.

5. **Кисельов К. С.** Вербальна та образна креативність у структурі майбутньої професійної діяльності вчителя початкової школи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Херсон, 2018. Т. 2. № 2. С. 46–50.

6. Саврасов М. В., **Кисельов К. С.** Креативність особистості майбутнього вчителя початкових класів як запорука його професійної адаптації. *Теорія і практика сучасної психології* : Збірник наукових праць. Запоріжжя, 2018. № 6. С.152–156.

7. Саврасов М.В., **Кисельов К. С.** Психологічна динаміка образної креативності майбутнього вчителя гуманітарного профілю. *Вісник ХНПУ*

імені Г.С. Сковороди. *Психологія*. Харків, 2020. Вип. 63. С. 94–106.

8. **Кисельов К. С.**, Саврасов М. В. Психологічна регуляція динаміки креативності майбутнього вчителя початкової школи. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5 (33). Р. 83–90.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. **Кисельов К. С.**, Шайда Н. П., Шайда О. Г. Психологічне забезпечення розвитку професійного мислення майбутніх фахівців. *Особливості психологічної культури працівників освіти в інформаційному суспільстві* : Матеріали Всеукр. міжвуз. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Слов'янськ, 17 березня 2016 р.). Слов'янськ, 2016. С. 150–153.

10. **Кисельов К. С.** Особливості розвитку мислення студентської молоді. *Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку територій* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Ополе, 11-14 листопада 2016 р.). Ополе, 2016. С.191–193.

11. **Кисельов К. С.** Креативність особистості майбутнього вчителя початкової школи: план та програма психологічного дослідження. *Харківський осінній марафон психотехнологій*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 28.10.2017 року) / М-во освіти і науки України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди [та ін.]. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2017. С. 210–211.

12. **Кисельов К. С.** Основні психологічні параметри креативності особистості майбутнього педагога. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика*: матеріали між нар. наук.-практ. конф., (м. Київ, 28-29 вересня 2018 р.). Київ, 2018. С. 159–161.

13. **Кисельов К. С.** Креативність як складова професійно-адаптаційного потенціалу особистості майбутнього вчителя початкових класів. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities* : II International scientific conference proceedings, (Kaunas, February 22th, 2019). Kaunas: Izdevniecība «Baltija Publishing», Р. 83–85.

14. **Кисельов К. С.** Програма дослідження психологічних чинників динаміки креативності майбутніх вчителів початкових класів. *Традиції та*

новації у сфері педагогіки та психології : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 6-7 грудня 2019 р.). Київ, 2019. С. 127–131.

15. **Кисельов К. С.**, Саврасов М. В. Психологія креативності музично-педагогічної діяльності: окремі питання теорії та методології дослідження. *Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities: III International scientific conference proceedings* (Kaunas, February 21th, 2020). Kaunas: Izdevniecība «Baltija Publishing». P. 74–78.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Shayda O., Kiselev K., Pitkevich V. Psychological features of development of the creative personality (Психологічні особливості розвитку креативності особистості). *Transformations in Contemporary Society: Social Aspects. Monograph*. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. PP. 79–83; ISBN 978-83- 62683-95-6 (укр.)